

Тверезовська Н.Т., доктор педагогических наук, профессор кафедры высшей математики и информатики Института экономики и управления Киевского славистического университета

Сидоренко В.К., доктор педагогических наук, профессор, член-корреспондент АПН Украины, директор Института профессионально-технического образования

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, різкий ріст обсягів наукової інформації, загальна криза традиційної практики освіти кардинально змінили освітню ситуацію в країні, сутність якої полягає, насамперед, у тому, що одним із провідних принципів розвитку освітнього процесу стає принцип диверсифікації. У зв'язку з цим істотно актуалізувалася проблема створення такої концепції освіти, котра відбивала б інтереси суспільства й кожної окремої людини.

Як підкреслюється в Національній доктрині розвитку освіти України, освіта повинна забезпечити значні змістовні й інструментальні зрушення для того, щоб формувати людину як цілісну особистість, адекватну мотивам творчого самовираження.

Виходячи з вищевказаного, зміна освітньої парадигми припускає інший зміст, що знаходить вираження у тому, що:

- зміст освіти збагачується новими процесуальними характеристиками, спрямованими на розвиток здібностей особистості оперувати інформацією, творчо вирішувати проблеми науки й ринкової практики;
- традиційні способи трансляції інформації (усна й письмова мова) доповнюються комп'ютерними засобами навчання;
- найважливішою складовою педагогічного процесу стає особистісно орієнтована взаємодія педагога з тими, хто навчається;
- особлива роль у навчанні приділяється духовному вихованню особистості, становленню морального вигляду людини-громадянина;
- окреслюється подальша інтеграція освітніх інститутів: родини, школи, мікро- і макросоціуму;
- збільшується роль науки в створенні освітніх технологій, адекватних рівню сучасного педагогічного знання.

З психолого-педагогічної точки зору основні тенденції удосконалення освітніх технологій характеризуються переходом:

- від навчання як функції запам'ятовування до навчання як процесу розумового розвитку, що дозволяє використати засвоєне;
- від «чисто» асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованих систем розумових дій;

– від орієнтації на «усередненого» учня до диференційованих й індивідуальних програм навчання;

– від зовнішньої мотивації навчання до внутрішньої морально-вольової саморегуляції.

Принцип диверсифікації вимагає обліку трьох «Д» – демократизації, демонополізації, деколективізації.

У сучасному словнику іноземних слів [20] термін «диверсифікація» трактується як: різнобічний розвиток; проникнення спеціалізованих фірм (промислових, будівельних, транспортних) в інші галузі виробництва, сферу послуг та ін.

У Великому енциклопедичному словнику [2] поняття «диверсифікація» означає розширення об'єктів діяльності, номенклатури виробленої продукції.

Орієнтовно так само ж визначення «диверсифікації» ми знаходимо і в Тлумачному словнику іноземних слів [20; 21]: «різнобічний розвиток виробництва, спрямований на розширення асортиментів продукції, яке випускає підприємство».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [3] диверсифікація визначається як надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру.

Отже, значенневою домінантою терміна «диверсифікація» виступає різноманітність. Стосовно до освітньої сфери – це різноманітність освітніх програм, номенклатури навчальних закладів, способів організації навчання, гнучкість і варіативність змісту педагогічних технологій, які використовуються та ін. Саме так розуміють диверсифікацію багато сучасних дослідників (А. Галаган, І. Івановська, Н. Кирєєва, Л. Коханович та ін.).

Проте, диверсифікація як цілісне соціально-педагогічне явище мало досліджене, хоча її роль в подоланні кризи освіти, визначенні державної освітньої політики й практичному реформуванні системи велика.

З погляду Ф. Аліпбаха [1], Е. Ешера й Ж. Швайс [25], М. Руперта [16], Х. Торсена [22], диверсифікація повинна виявлятися, насамперед, у структурному різноманітті освітніх систем і зміні цілей їх діяльності. При цьому

вважається, що якість функціонування вдосконалених освітніх систем або їх структур істотно підвищиться, якщо реформування буде здійснюватися з урахуванням диверсифікації. Так, Г. Халіков [23] визначає диверсифікацію як спосіб зміни системи професійної підготовки фахівців, а Т. Маліямко [14] використовує в цьому розумінні термін «диверсифікація академічної підготовки». На думку В. Кінеєєва [11], диверсифікація є трансформацією підготовки фахівця, що досягається за допомогою реалізації навчальними закладами системи адаптаційних мп. На наш погляд, найбільш точно визначення сутності цього терміна дає А. Смирнов [19], який розглядає диверсифікацію як провідний принцип при створенні гнучких систем освіти, здатних реагувати на будь-які рухи в сфері кон'юнктури ринку праці, як спосіб удосконалення освітніх систем.

У нашому розумінні, диверсифікованість освіти – соціально-педагогічний феномен, який є комплексом адаптивних реакцій суспільства й освіти на негативні процеси в освітній сфері, де враховуються взаємозалежні соціально-економічні й психолого-педагогічні умови, змістовні конструкції освіти в контексті нової педагогічної парадигми.

Зазначимо, що принцип диверсифікованості зовсім не виключає, а навпаки – припускає дотримання системи стандартів освіти. Гнучкі й динамічні процеси навчання збільшують можливості індивідуалізованого навчання, самоосвіти, домашньої освіти, активного залучення в цей процес батьків.

В остаточному підсумку, все разом узятє створює передумови й умови гармонізації освіти й суспільства в цілому, освіти в галузі розширення шансів на успіх [15].

Таким чином, диверсифікованість освіти є однією з способів дозволу сформованих протиріч між можливостями вільного вибору особистістю освітньої траєкторії й реальних умов для її здійснення.

В узагальненому вигляді ідея диверсифікованості освіти може бути реалізована успішно при проходженні таких ідей:

– доцільності (відповідність економічним запитам і новій педагогічній парадигмі, орієнтованої на задоволення потреб особистості

в освіті й формуванні власної освітньої траєкторії);

- відповідності рівня й змісту освіти державним освітнім стандартам;
- відносної завершеності освіти на кожному її етапі (рівні, шаблі);
- правової відповідальності юридичних і фізичних осіб за якість освіти;
- психологічної підтримки учнів, спрямованої на надання допомоги у виборі освітньої траєкторії;
- необхідності перебудови педагогічних технологій з урахуванням диверсифікованості освіти.

Принцип диверсифікованості може бути реалізований, якщо він стане одним із принципів освітньої політики, коли вона буде інтегрувати освіти, суспільство й економіку через збалансовану взаємодію науково-теоретичної, нормативно-правової, методико-технологічної й кадрової складових.

При цьому зазначимо, що диверсифікованість освіти не повинна й не може розгортатися тільки в одній ланці (наприклад, у відновленні лише змісту) пов'язаних між собою єдиною логікою реформування освіти змін у всіх структурах і компонентах освітнього простору. Інакше кажучи, диверсифікованість як педагогічна технологія повинна виступати як комплексний процес реформування освіти.

Якщо розглядати диверсифікованість освіти як одну з тенденцій її розвитку, то вона стає соціально-педагогічним фактором, тобто виступає регулятором структурної перебудови освіти. Вона реалізується як через різноманітні управлінські рішення, прийняті на різних рівнях, так і в ініціативному порядку.

Зміни, що відбуваються під впливом диверсифікованості, у структурі й змісті загальноосвітньої школи актуалізували ряд проблем.

1. Поява в сучасній освіті багатопредметності, що руйнує цілісність сприйняття учнями навколишнього світу приводить до їхнього перевантаження. У зв'язку з цим виникає необхідність більш ретельного добору змісту основних навчальних предметів, що входять у навчальні плани, з орієнтацією на

інтеграцію знань про людину, суспільство, природу в окремі освітні галузі.

2. У новій варіативній освіті вчитель стає проектувальником власної педагогічної концепції. У цьому зв'язку йому необхідно опанувати новим педагогічним інструментарієм – технологіями варіативних систем навчання.

3. Однією з серйозних проблем стає наступність між рівнями (шаблями) шкільної освіти. Вибудовування спадкоємних ліній між ланками освіти повинна проявлятися в змісті. Наступність може здійснюватися по декількох напрямках. Прикладом може слугувати розробка наскрізних програм для 1–10-х і 1–12-х класів на предметно-змістовному рівні.

4. Практична відсутність для нових освітніх систем нормативно-правової й методичної баз.

5. Можливості інноваційної освіти хоча й досить різноманітні, але, на жаль, в більшості з них відсутні чітко розроблені методологічні підходи до варіативної освіти й способів їх реалізації.

Поява інноваційного освітнього простору спричиняє необхідність створення механізмів відстеження його розвитку, що дозволяє об'єктивно визначити:

- значущість інновацій для української освітньої ситуації з погляду важливості завдань, котрі розв'язуються за їх допомогою;
- стадію розвитку, на якій перебуває в цей момент інновація;
- можливість переносу досвіду в масову практику;
- способи реалізації інновації в масовій школі.

6. Демократичні реформи в освіті, крім позитивних змін, привели до фактичного руйнування виховної функції процесу навчання. Це визначає необхідність перегляду місця й значення всіх навчальних предметів у розвитку особистості і її вихованні.

Отже, орієнтація сучасної освітньої практики на принцип диверсифікованості надає можливість педагогічним колективам навчальних закладів вибирати й конструювати педагогічний процес по кожній з існуючих дидактичних моделей, включаючи авторські. Саме в цьому напрямку йде педагогічний

пошук: розробляються різні варіанти змісту освіти, використовуються можливості сучасної дидактики з метою підвищення ефективності освітніх структур; науково обґрунтовуються нові ідеї й освітні технології [17].

Особливістю нової школи стає найбільш повний розвиток мотиваційної сфери учнів, зокрема вмінь і бажань учитися, без яких неможлива реалізація ідеї безперервної освіти особистості.

Створення нової системи навчання, у центрі якої перебуває формування особистості, повинно спиратися на інтелектуальний потенціал дитини, особливості його пізнавальної діяльності. Це особливо важливо враховувати вже на початковому етапі освіти.

У цьому зв'язку одним з найважливіших напрямів розвитку загальноосвітньої школи є усунення спрощеного погляду вчителів на проблему освітніх і виховних можливостей освіти. Виховання на цьому етапі повинно здійснюватися шляхом співпереживання, роботи особистості над собою. Першорядне значення в цьому процесі приділяється мистецтву, розширенню меж спілкування дитини з ним. Естетичний цикл навчання повинен пронизати всю організацію життєдіяльності дитини в школі. В початковій школі повинна працювати психологічна служба, що могла б забезпечити входження (занурення) дитини в світ когнітивної діяльності. І початкова освіта сьогодні розглядається як природне продовження виховання, навчання й розвитку особистості дитини, розпочата в дошкільному віці, а також як основу успішного переходу його на новий етап становлення й розвитку, але вже в загальноосвітній школі.

Не вдаючись в аналіз специфіки динаміки всієї школи минулого, відзначимо лише, що загальна спрямованість несла в собі репродуктивні підходи, де недостатньо враховувалися особистісно діяльнісні основи засвоєння знань і вмінь, і тим самим фактично ігнорувалася внутрішня активність суб'єкта навчання. Така спрямованість освіти, хоча й забезпечувала дитині певну сукупність знань і вмінь, але його соціальний розвиток як би відсував на більш пізні строки.

У теперішній час освіта поступово здобуває розвиваючий характер, і саме за рахунок диверсифікованості. Однак вона перебуває лише на початку такого шляху й вимагає серйозного наукового забезпечення. Особливу роль у цьому процесі повинні зіграти теорії, в основі яких лежать ідеї діяльності й активності суб'єкта. Такі теорії запропоновані ще наприкінці 60-х – початку 70-х р.р. В. Давидовим [4; 5], Д. Ельконіним [24], Л. Занковим [6; 7; 8; 9].

Таким чином, завдання полягає в озброєнні вчителя різноманітними способами й засобами організації діяльності учнів, які з урахуванням специфіки кожного навчального предмета змогли б впливати на гармонічний розвиток особистості дитини.

В сучасних умовах вченими все більше приділяється логіці побудови змісту, націленої на засвоєння понять і загальних способів дій, котра забезпечує усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей і залежностей у межах досліджуваних предметів; способам, засобам і формам організації навчальної діяльності школяра; системі навчальних завдань як основному методичному засобу організації діяльності, що враховує психологічні особливості школярів і сприяє дотриманню балансу між логікою й інтуїцією, словом і наочним образом, усвідомленим і підсвідомим, здогадом і міркуванням [11].

У сучасних концепціях освіти чітко простежується ідея розвиваючого навчання, що розглядається не абстрактно, а співвідноситься з кожним шкільним віком і його можливостями.

Отже, диверсифікованість освіти є складним соціально-педагогічним феноменом адаптивної реакції суспільства й освіти на негативні й позитивні зміни в освітньому просторі країни.

Ключова ідея диверсифікованості – це ідея різноманітності, адекватна цілям підготовки особистості школяра, здатної до творчого самовираження. Диверсифікованість припускає відмову від принципу унітарності й уніфікованості побудови освітнього процесу. Проте, диверсифікованість не безмежна й має конкретне «поле» реалізації, обкреслене, з одного

боку, новими цілями освіти, а з іншого – системою освітніх стандартів. Диверсифікованість розглядається нами і як комплексний процес соціально-педагогічного реформування освіти, і як важливий принцип освітньої політики, що діє в межах концепції розвиваючого навчання.

Ідея диверсифікованості освіти може бути реалізована при дотриманні таких умов: доцільність застосування, відповідність навчання вимогам Держстандарту, відносна завершеність освіти на кожному з її етапів, правова відповідальність педагогів за якість

освіти, психологічна підтримка учнів, перебудова педагогічних технологій з урахуванням вимог диверсифікованості освіти.

Разом з тим, як показують наші дослідження, досить ефективний принцип диверсифікованості освіти найчастіше «не спрацьовує» або «спрацьовує» лише частково. Щоб перебороти цей недолік, на наш погляд, необхідно доповнити принцип диверсифікованості освіти іншим, що впливає з нього принципом – варіативності – більш конкретним і зрозумілим для педагогів-практиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алыпбах Ф.Дж. Модели развития высшего образования и преддверии 2000 года // Перспективы: Вопросы образования. 1992. № 3. С. 153.
2. Большой энциклопедический словарь. М.: Рос.энциклопедия, 2000. С. 355.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 2006. С. 121.
4. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. М.: Педагогика, 1972.
5. Давыдов В.В. Проблемы развития обучения. М.: Педагогика, 1986.
6. Занков Л.В. Беседы с учителями. М., 1970.
7. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. М.: Педагогика, 1968.
8. Занков Л.В. Новая система начального обучения – I, II, III классы. М.: Просвещение, 1965, 1966, 1967.
9. Занков Л.В. О начальном обучении. М., 1963.
10. Кинелев В.Г. Объективная необходимость: История, проблемы и перспективы реформирования высшего образования в России. М., 1995. С. 31–33.
11. Кинелев В.Г. Объективная необходимость: История, проблемы и перспективы реформирования высшего образования в России. М., 1995. С. 31–33.
12. Кулагина Л.И. Диверсификация образования как фактор вариативной результативности обучения // Школа-лаборатория в образовательной системе Ставропольского края / Под ред. В.И. Горовой. Ставрополь: СКИПКРО, 2001.
13. Куревина О.А., Петерсон Л.Г. Концепция образования: Современный взгляд. М., 1999.
14. Малиямко Т.А. Высшее образование в Восточной и Южной Африке // Перспективы: Вопросы образования. 1992. № 3. С. 41–46.
15. Морей З. От редактора // Перспективы: Вопросы образования. 1992. № 3. С. 46–47.
16. Руперт Н. Инновации и реформы школьного образования в странах Азии // Перспективы. Вопросы образования: Ежеквартальный журнал ЮНЕСКО. 1992. № 3.
17. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учеб. пособ. М.: Нар. образование, 1988.
18. Словарь новых слов русского языка (середина 50-х – середина 80-х годов) / Под ред. Н.З. Котельниковой. СПб., 1995. С. 202.
19. Смирнов А.Г. Системы высшего образования стран Запада. Ч. 1, 2 / Рук. авт. кол. А.Г. Смирнов. М.: УДН, 1991.
20. Современный словарь иностранных слов. М.: Рус.яз., 1992. С. 198.
21. Тлумачний словник іншомовних слів. К., 2006. С. 345

22. Торсен Х. Идея университета: эволюция, функции, проблемы // Перспективы: Вопросы образования. 1992. № 3. С. 19–21.

23. Халиков Г.А. Диверсификационные системы подготовки физиков в современных условиях // Высшее образование в России. 1993. № 3. С. 103–106.

24. Эльконин Д.Б. Как учить детей читать. М.: Знание, 1976.

25. Эшер Э., Шевайе Ж. Новые подходы к финансированию полеобязательного образования // Перспективы: Вопросы образования. 1992. № 3. С. 29–33.

РЕЗЮМЕ

Освещаются вопросы, связанные с проблемами развития современной системы образования в свете требований реальных условий функционирования учебных заведений Украины, анализируются пути ее развития и совершенствования.

SUMMARY

The issues dealing with the problems of developing the modern system of education in the light of the requirements of the real operating conditions of higher educational institutions in Ukraine are examined; the methods of developing and improving this system are analyzed.